

Лексичні запозичення з польської мови в поліській говірці с. Липне

Польська мова справила помітний вплив на формування словникового складу поліської говірки с. Липне. Донедавна на цій території поруч із автохтонним українським населенням помітний відсоток мешканців становили поляки. Контакти між українцями та поляками в цьому регіоні були активними в різних сферах громадського, культурного та господарського життя. Ці чинники створили сприятливі умови для активної взаємодії мов, в результаті якої багато польських лексем були засвоєні носіями поліської говірки с. Липне. Польські елементи виявлені в різних тематичних групах місцевої лексики, а також у топоніміконі й антропоніміконі.

Ключові слова: польська мова, поліська говірка, місцева лексика, топонімікон, антропонімікон.

Волинське Полісся – ареал із типово прикордонним характером. Учені давно зробили висновок, що місцеві говірки склалися в результаті нашарування на північноукраїнську основу багатьох елементів суміжних говорів південно-західного українського наріччя, найперше волинського. Значний вплив на формування фонетико-граматичної системи та лексичного складу говірок мала й польська мова: донедавна на цій території поруч із автохтонним українським населенням помітний відсоток мешканців становили поляки, контакти між українцями та поляками в цьому регіоні були активними в різних сферах громадського, культурного та господарського життя. За таких обставин склалися сприятливі умови для активної міжмовної взаємодії, у результаті якої чимало лексем із польської мови засвоєні були носіями українських поліських говірок.

Ареал найвиразнішого впливу польської мови на мовлення мешканців волинського Полісся – надбузькі говірки. Однак тільки ними вживання полонізмів у волинській частині Полісся не обмежується. Дрібні, часом розрізнені ареали польських запозичень виявлено практично на всій окресленій території. Численні полонізми фіксовано навіть у говірках західнополісько-

середньополіського пограниччя. Показова в цьому плані говірка с. Липне¹ Ківерцівського району Волинської області. Наявність великої кількості полонізмів можна пояснити хоча б тим фактом, що в селі до Другої світової війни мешкали польські родини, а навколо були колонії поляків, зокрема на місці сучасних урочищ *Ли́деса*, *Ба́л'арка*, *За́в'гол'ца* / *За́в'гол'ци*, *Киз'л'е*, *Глибу'чок*, *Вовче*, *Ни́рич:е*, пор. польські варіанти цих топонімів: *Ładesa*, *Balarka*, *Zaugolce*, *Koźle*, *Głęboczek*, *Wilcze*, *Nierucze*².

Реєстр виразних полонізмів охоплює всі основні тематичні групи лексики.

Найбільше запозичень із польської мови простежено в побутовій лексиці поліщуків, зокрема серед назв одягу, взуття та суміжних понять: *сн'іговци* “зимові чоботи з сукна”, *гу́мивиц* “гумовий чобіт”, *вит'ровка* “легка літньо-осіння куртка”, *гу'с'інка* “демісезонне пальто”, *мари'натка* “чоловічий піджак”, *с'тан'ік*, *л'іхвик* “бюстгалтер”, *ками'зел'а*, *ками'зел'ка* “безрукавка”, *пац'ур'к'і*, *ка'рал'ік'і* “намисто”, *п'ренжа*, *п'ренжил'* “китиця біля хустки, скатертини”, *пара'л'ос* “гаманець”, *гуз'*, *гуз'ік* “гудзик” тощо; назв посуду та іншого кухонного начиння: *г'ен'з'ур* “графин, посудина з вузьким довгим горлом”, *ви'дел'іц* “виделка”, *мид'ница* “велика миска”, *г'арниц* “дерев'яне відро з одним вушком”, *ква'тирка* “пляшечка місткістю одна четверта літра”, *с'лойік* “скляна банка” тощо; назв меблів, іншого хатнього начиння: *кухро* “скриня, в якій зберігали одяг”, *за'л'іско* “праска”, *тап'чан* “широка лава без спинки”, *ка'напа* “широка лава зі спинкою”, *пу'делко*, *пу'деличко* “паперова коробка”, *ма'катка* “вишита картина”, *л'устро*, *л'ус'терко* “дзеркало, дзеркальце”, *спрун'з'ина* “пружина”, *гожуг'і* “збірна назва для знарядь, які використовувалися біля печі (кочерга і под.)”, *ц'і'рата*, *кл'і'йонка* “скатертина, вкрита з одного боку водонепроникною речовиною”, *капа* “покривало на ліжку” тощо; назв страв:

¹ Місцеві варіанти назви села: у мовленні молоді та людей середнього віку – *Липно*, у мовленні старших носіїв говірки – *Липни*, *Липн'і*, пор.: *с'і'я* *Липн'і*, *й'іду з Липин'*, *скриз'у* *Липн'ах*, *д'разу за Липн'ами*.

² Інформацію взято з польського електронного ресурсу «Strony o Wołyniu», див.: <http://www.wolyn.ovh.org/opisy/lipno-07.html>

сал'си|сон “свинячий шлунок, начинений шматочками м'яса, сала, легень”, *пут|равка / пит|равка* “варена страва без картоплі, підбита мукою”, *кап|лун* “накришена зелена цибуля, засмачена олією”, *ма|зурк'і* “булочки закрученої форми, які печуть на Великдень”, *трис* “висівки з муки”, *пул'інд|рица / пул'унд|рица* “м'ясо із хребта свині”, *вин'г'іру|вате* “про сало зі зрошеннями та крупцями” тощо.

Полонізми складають значний відсоток виробничої лексики липенської говірки. Скажімо, чимало назв сфери будівництва мають польське походження або ввійшли до української мови з німецької за польським посередництвом: *пу|ренча* “поручні”, *прент* “залізний прут”, *циб|рина* “одна деревина з колодязного зрубу”, *цибри|н'е* “верхня частина колодязного зрубу, складена з дерев”, *сух|в'іт* “стеля”, *л'і|тари* “дерев'яні бруси, до яких прибивають дошки підлоги”, *к'ел'н'а* “кельма”, *кахвил'* “кахель”, *ди|лина* “дерев'яний брус”, *дихта* “фанера”, *бал'ок* “дерев'яна балка у перекритті хати” та ін. Полонізми виявлено також у сільськогосподарській лексиці: *мерва* “перегнила солома”, *шухл'а* “велика лопата”, *л'іци* “віжки”, *з'алка* “ділянка землі”, *итих* “робоча частина лопати” та “відстань, що дорівнює довжині робочої частини лопати”, *кл'оц* “колода, на якій рубають дрова”, *му|терка / му|терко* “гайка” тощо; серед назв рослин: *кусти|рева* “стокolos”, *трус|кавк'і* “полуниці”, *гур|д'ін'іа* “жоржини”, *рум|н'анок* “ромашка лікарська”, *лубин* “люпин” тощо; назв тварин та птахів: *кан|тарка* “цесарка, свійський птах родини фазанових”, *з'ік* “дикий кабан”, *з'ічиха* “самка дикий свиней”, *з'ічи|н'а* “маля дикої свині” тощо.

Податливою до запозичень виявилася лексика тематичної групи “людина та її риси”: *гана* “роззява”, *пазди|ра* “надто нав'язлива людина”, *па|н'енка* “жінка, яка надто дбає про зовнішній вигляд”, *з'ама*, *з'амало*, *гван|да*, *гван|д'акало* “надто балакуча людина”, *мрук* “неговірка людина”, *вс|ц'упс'к'і* “влізливий, надто цікавий”, *мар|шалок* “староста на весіллі”, *кас'ер / кас'ір* “церковний касир”, *ма|йетни* “дуже багатий, заможний”, *нас'іа* “лють, гнів” тощо; а також дієслівна лексика: *ц'іру|ват'* “штопати дірки”, *йенчит'*

“стогнати”, *вал'цуват'* “іти геть”, *гуздрат'*, *гуздрац:а*, *г'нират'*, *г'нирац:а*, *д'лубац:а* “невміло виконувати будь-яку роботу”, *бл'а'вускат'*, *з'амат'* “базікати”, *п'лентат'* “пліткувати”, *п'лентац:а* “ледве іти”, *ба'дат'* “допитувати”, *пен'кат'* “помирати”, *пен'кнут'* “померти”, *пендит'* “мочитися уві сні”, *пру'гачит'*, *пру'гачит'* “прогавити”, *шпац'іру'ват'* “вештатися без діла”, *настр'ен'чит'* “намовити”, *муц'у'вац:а* “збиратися з силами”, *мил'ду'вац:а* “повідомляти про себе (у грі в хованки)” та ін.

Менша кількість полонізмів характеризує абстрактні назви: *вил'їя* “вечір напередодні Різдва, Нового року та Водохреща”, *минт'рега* “неспокій”, *кули'їа* “черга”, *вил'гос'т'* “волога”, *їїмпит* “порив, струмінь”, *хуремни* “такий, що личить”, *ш'пац'ір* “вештання без діла”, *ма'йонток* “садиба”; назви спорідненості і свояцтва: *бра'ц'ішко* “брат”, *ц'уручка* “дочка” тощо; анатомічні, фізіологічні назви: *пуд'гарло* “відвисла шкіра під підборіддям”, *катир* “нежить” тощо. До полонізмів належить лексема *далуби* “їй-богу; справді”, кваліфікована як калька пол. *dalibóg*, буквально «якщо дасть Бог» [ЕСУМ 1985, 10], а також частка *нех* “нехай”, прислівники *завший* “завжди”, *нигди* “ніколи” та ін.

Часом полонізм не тільки адаптується до фонетико-граматичних особливостей української говірки, але й змінює своє значення, а то й деетимологізується. Наприклад, як звертання до чоловіка чи жінки з метою активізації уваги співрозмовника та логічного виділення змісту подальшого повідомлення липенці вживають лексеми *ш'леку* та *брац'е*, що не відмінюються і загалом сприймаються як утворення затемненої мотивації. Наведені структури за походженням – застигли польські іменники *człek* “чоловік, людина” [MSJP 1999, 110] та *brat* у формах кличного відмінка, пор. *czleku* та *bracie*.

Численні факти, що відображають вплив близькоспорідненої польської мови, містить у своєму складі місцева онімна система. Це теж пов'язано з етнічною історією цієї землі, зокрема з різними міграційними процесами, тривалим проживанням на цих теренах українського і польського населення, історико-культурними зв'язками між обома етносами.

Зв'язки поліщуків із поляками відображає місцевий топонімікон. Наприклад, мікротопонім ¹Кибло (назва водойми зі стоячою, прогнилою водою, куди викидають сміття та нечистоти) семантично зіставляємо з пол. *kibel* “відро для нечистот”, “вбиральня” [MSJP 1999, 307], яке вважається запозиченням із німецької мови, пор. німецьке *Kübel* “цебер, баддя” [ЕСУМ 1985, 428]. Структурно пол. *kibel*, нім. *Kübel* продовжують також лексеми на зразок укр. гуцул. *кібель, кібіль* “дерев'яне відро, яким витягують із криниці воду” [ГГ 1997, 93] та ін. У такому разі базовий апелятив *¹кибло – наслідок переоформлення вихідного *¹кибел' / *¹кибел за зразком іменників середнього роду, пор. у тій же говірці: ¹кухро “скриня для одягу” відповідно до пол. *kufer* “скриня” [MSJP 1999, 368], нім. *Kóffer*, діал. *Kuffer* “скриня, чемодан” [ЕСУМ 1989, 164].

Назва річечки *Хвóс'а* (існує також найменування поля – за *Хвóс'у́йу*), як і відомий в інших говорах апелятив *фóса, хвóса* «канава, рів», безпосередньо пов'язані з пол. *fosa* «канава, рів» [ЕСУМ, т. 6, с. 123].

Назву частини села *Пс'ігурка / Пс'ігурка* вважаємо результатом лексикалізації та подальшої деетимологізації запозиченого з польської мови словосполучення *Psia Górka*, в основі якого – апелятив пол. *górka* “гірка, невелике підвищення, пагорб” та узгоджений із ним присвійний прикметник пол. *psi* “собачий”, ужитий, очевидно, в переносному значенні подібно до пол. *psia pogoda* “непогода, кепська погода”, *psie życie* “погане, злиденне життя” [MSJP 1999, 759]. У такому разі найменування *Psia Górka* відображало специфіку рельєфу цієї місцевості і первісно було закріплене за незначним підвищенням серед надто заболоченої низини, через яке навесні, восени, а в дощову погоду навіть улітку важко було проїхати.

Наслідки взаємодії двох мов простежено в місцевому антропоніміконі, пор. варіанти імен ¹Павил, ¹Роман, ¹Йаник, ¹Тиреска, ¹Кати́жина, ¹Кас'а, ¹Зос'а, ¹Зос'ка, ¹Зимунт, ¹П'етро, ¹П'етрус', ¹М'ешка, ¹М'ешко, ¹Михал, ¹Михал', ¹М'еу'ко, ¹Гендрик, ¹Гедрик, ¹Га́дас', ¹Га́дас'ко, ¹Га́дас'ік, ¹Йакуб тощо.

Польські впливи помітно й у прізвиськах поліщуків. Частина таких неофіційних особових найменувань мотивована полонізмами, як-от: жіночі прізвиська *Ка¹шуба* (похідне *Ка¹шубиха*), *Ма¹зурка* – відповідними етронімами польського походження, чоловіче прізвисько *Бу¹нед'* – варіантом польського імені *Benedykt*, чоловічі *Крул'*, *Бл'ок*, *Ру¹вера*, *Бу¹тил'* (похідне жіноче *Бу¹тил'іха*), *Сендик* (похідне жіноче *Синди¹чиха*), *Па¹нич*, *Па¹ничик*, жіночі *Пан'а*, *Па¹н'енка*, *Бр¹ичка*, *Ка¹па* – апелятивами відповідно пол. *król*, *blok*, *rower*, *butel*, *sędryk* / *syndryk* “довірена особа”, *panicz*, *paniczek*, *pani*, *panienka*, *bryczka*, *kara* та ін. Прізвисько жінки *Бур¹дейіха*, похідне від незасвідченого чоловічого **Бур¹дей*, що, очевидно, відображає зв'язок із апелятивом пол. *bordej* “землянка” [ЕСУМ 1982, с. 299]. Чоловіче прізвисько *В¹йазда* (так поза очі іменують заможного впливового чоловіка), припускаємо, зберігає зв'язок із прізвищем *Gwiazda*, яке належало заможній польській родині, що мешкала в селі в довоєнний час³.

Жіноче прізвисько *З¹ічиха* зіставляємо з апелятивом *дз¹ічиха* “самка диких свиней” [Аркушин 2000, 129] та базовим для нього іменником *дз¹ік* “дикий кабан” [Аркушин 2000, 129], що пов'язаний із пол. *dzik* “дикий кабан” [ЕСУМ 1985, 68–69]. Чоловіче прізвисько *Жовн'іж* та похідне від нього жіноче *Жовн'іжиха* зводимо до пол. *żołnierz* “солдат” < *żoldnierz* [ЕСУМ 1985, 202]. Чоловіче прізвисько *Кс'онз* та похідне жіноче *Кс'ун¹зиха*, без сумніву, пов'язані з пол. *ksiądz* “священик”, “князь” < **kniądz*. Чоловіче неофіційне найменування *Кучку¹дан* та похідне жіноче *Кучку¹даниха* вважаємо за можливе зіставити з апелятивом *кочкод¹ан* “по-чудернацькому одягнена й неприємна особа”, *кучкуд¹ан* “опудало”, з відомим у пам'ятках XVII ст. варіантом *кошкод¹ан* “мавпа” [ЕСУМ 1989, 67], а також із пол. *koczkodan* “опудало”, що споріднене з *kocзка* “кішка” [ЕСУМ 1989, 67].

Деякі місцеві прізвиська пов'язані з полонізмами опосередковано. Чоловіче прізвисько *Бамба¹лус*, похідне від нього жіноче *Бамба¹лусиха*

³ Інформацію взято з польського електронного ресурсу «Strony o Wołyniu», див.: <http://www.wolyn.ovh.org/opisy/lipno-07.html>

зіставляємо з іменником пол. *babel* “набряк”, “кулька” [ЕСУМ 1982, 131], що його в говірках продовжують лексеми *бамбálка* “дерев’яний пристрій, яким ударяють у бубон” [Аркушин 2000, 9], *бамбу́ла* “гуля”, “надто повільна людина” [Аркушин 2000, 10] тощо.

Чоловіче прізвисько ¹*Кундил'*, жіноче ¹*К'індил'іха* пов’язуємо з апелятивами *кúндель* “собака з довгою шерстю” [Аркушин 2000, 268], *кúндиль* “вовк” [Аркушин 2000, 268] тощо, семантично тотожними відповідниками в суміжних слов’янських мовах на зразок біл. діал. *кúндыль* “кошлатий собака”, рос. діал. *кúндель* “великий кошлатий собака”, пол. *kundel*, заст. *kondel* “т. с.” [ЕСУМ 1989, 141]. При етимологізації наведених лексем допускаємо зіставлення з укр. діал. *кунділя* “прядиво” [Аркушин 2000, 268], *кундэля* “одяг із вовни” [ЕСУМ 1989, 141], що зводяться до псл. **kǫdelja*, продовження якого – закономірна для звукової системи української мови структура *куделя* “пряжа”. Наведений матеріал уможлиблює реконструкцію форми чоловічого роду **kǫdelь*, паралельної до **kǫdelja*. Отже, фонетична структура кореневої морфемі українського апелятива *кúндель* відображає польський вплив: [Q] розклався на звукосполуку [он] із подальшим розвитком [он] > [ун]; жіноче прізвисько ¹*К'індил'іха* ілюструє гіперичну заміну [у] на [і].

Як бачимо, гіпотезу про типово прикордонний характер говірок Волинського Полісся, наявність на цій території численних полонізмів легко довести шляхом аналізу різних тематичних груп місцевого словника, а також топонімікону й антропонімікону.

Умовні скорочення назв мов та діалектів: *біл.* – білоруська, *гуц.* – гуцульський, *діал.* – діалектне, *нім.* – німецька, *псл.* – праслов’янська, *рос.* – російська, *укр.* – українська.

Бібліографія

Аркушин 2000 – Г. Л. Аркушин, *Словник західнополіських говірок*, т. 1, Луцьк.

ГГ 1997 – *Гуцульські говірки. Короткий словник*, Львів.

ЕСУМ 1982 – *Етимологічний словник української мови*, т. 1, Київ.

ЕСУМ 1985 – *Етимологічний словник української мови*, т. 2, Київ.

ЕСУМ 1989. *Етимологічний словник української мови*, т. 3, Київ.

MSJP 1999 – *Mały słownik języka polskiego*, Warszawa.

Lexical borrowing from Polish language in polissiyan dialect of the village Lipno

The Polish language had a considerable impact on vocabulary of the the polissiyan dialect of the village Lipno. Up till recently the Poles made up a perceptible part alongside of the aboriginal Ukrainian population. There fore the contacts between the Ukrainian and the Poles were active in various spheres of public, cultural and economic life. These factors fostered favourable conditions for active speech interaction as the result of which many Polish lexemes were assimilated by the speakers of the the polissiyan dialect of the village Lipno. Polish element are noticeable in different topical groups of the local vocabulary as well as toponymicon and antroponymicon.

Kew words: Polish language, polissiyan dialect, local vocabulary, toponymicon, antroponymicon.